

ANADOLU TÜRK SARAY MİMARLIĞININ EVRİMİ ÜZERİNE
GÖZLEMLER (12.-16.Yüzyıl)

Dr.Uğur TANYELİ

Taşıdığı bütünü kapsayıcı başlığa karşın, bu makale erken dönem Türk saray mimarlığının tümel bir değerlendirmesi olmayacaktır. Eldeki verilerin yetersizliği 12. ile 16.yüzyıl arasında saray mimarlığının nasıl bir görünüm sunduğu konusunda kapsamlı bir fikir öne sürmeyi hemen hemen olanaksız kılmaktadır. Bundan ötürü, saray mimarlığının değil, saray kavramının tarihsel evriminin aydınlatılmaya çalışıldığı söylenebilir. Amaçlanan değerlendirme mimarlığı yönlendiren ana kararları inceleme düzeyinde kalacaktır. 16.yüzyıla kadar olan dönemde Türk yöneticilerinin içinde yaşadığı yapılaşmış çevrenin bir panoraması ancak "kavramsal" olarak çizilebilmektedir. Daha somut bir görünüm oluşturmak düşüncesinin çok zorlanmasını gerektirmekte ve güvenilir de olamamaktadır. Kaldı ki, "kavramsal" diye nitelenen bir araştırma bile aynı güvenilmezliği, belki daha küçük ölçüde olmakla birlikte, içermektedir.

Amaç saray mimarlığını yönlendiren ana ilke kararlarını ele alan bir incelemeyi gerçekleştirmek olarak belirlenince, bilinen verileri yinelenmekten olabildiğince kaçınmak gerekmiştir. Böylesi veriler yalnızca burada öne sürülenleri kanıtlamak için kullanılmış, ama, bağımsız bilgiler olarak okuyucuya sunulmamışlardır. Araştırmada saray kavramının evrimi dört ayrı açıdan irdelenmiştir: Önce her dönemde sarayın yer seçimi açısından ne gibi özellikler gösterdiği, sonra işlevsel örgütlenme düzeni, yapılaşmayı yönlendiren ilkeler ve simgesellik arayışları incelenmiştir. Tek tek yapıların mimari özelliklerine, yukarıdaki konularda söylenenleri desteklemek için gerekiyorsa ve elde az çok yeterli bilgi varsa değinilmiştir. Fakat, bu durumda hipotetik restitüsyonlar yapmaktan daha öteye gidilememiş, kesin inanılır sonuçlara ulaşılamamıştır. Ulaşmak da olanaksız gibidir.

Eldeki kısıtlı veriler değerlendirildiğinde, Anadolu-Türk saray mimarlığının erken dönemini üç aşamada incelemek gerekiyor:

1. Selçuklular Dönemi (1100-1300)
2. Karanlık Dönem (1300-1450)
3. Geçiş Dönemi (1450-1550)

Son dönemden sonrası Batılılaşma hareketlerinin başlamasına dek fazla değişmeden süren bir kararlılık göstermektedir ve saray mimarlığı açısından bir "klâsik çağ" olarak nitelenebilir.

1. SELÇUKLULAR DÖNEMİ (1100-1300)

Anadolu Selçukluları hem kentsel, hem de kırsal alanda saraylar inşa etmişlerdir. Kayseri yakınlarında Keykubadiye ve Beyşehir Gölü'nde Kubadabad birer kırsal alan sarayıdır ve özellikle ikincisi yıllardır süregelen yoğun araştırmalara sahne olmuştur. Selçuklu kent saraylarından hiçbiri ayrıntılı bir arkeolojik araştırmanın konusu olmadığından, üzerlerinde ancak yazılı kaynaklara dayanarak konuşulabilmektedir. Söz konusu kaynaklar ve gözlemlenebilir veriler iki tür kent sarayının mevcut olduğunu düşündürüyor. Şöyle ki, bazı saraylar Türk-öncesi dönemden kalma bir kentsel ögenin tümüyle ya da kısmen kullanılmasıyla oluşturulmuştur, bazılarıysa tümüyle Türk çağında gerçekleştirilmiştir. Örneğin, Konya Sarayı Alaeddin Tepesi'ni çevreleyen ve Türkler'den önce yapıldığı kesinlikle saptanabilen bir kalenin içinde konumlanmıştır (1). Alaiye Sarayı'nı barındırdığı düşünülen içkalede de büyük kesimi Türk çağı öncesine aittir ve bu parça 629/1231-32 'de Türkler'ce yapılan bir sur parçasıyla asıl kentten yalıtılmıştır (2). Afyon'daysa sarayın içkalede yer aldığı düşünülür (3). Kent daha Türkler'in gelişinden başlayarak kale dışında gelişmiş, kale ve içkale askeri işlevlere tahsis edilmiştir (4). Henüz pek gelişmemiş bir uc kenti sayılabilen Afyon'da örneğin Kayseri'deki anlamında bir saray yapıldığını öne sürmek zordur. Burası olsa olsa Avrupa Ortaçağ'ında da olduğu gibi yöneticinin bazen uğradığı ve ağırlıklı işlevi bir askeri birliği barındırmak olan bir tür "şato" olarak nitelenmelidir. Aynı sözler Alaiye için de herhalde geçerlidir. Sivas Sarayı ise zaten az

aydınlanmış bu konudaki en belirsiz kesimi oluşturmaktadır. İçkale'de Şifahane'nin karşısında I. İzzeddin Keykavus'a (1210-1219) ait bir kasır bulunduğu yönündeki kayıttan başka elde hiçbir veri yoktur (5). Eğer bu bilgi doğrudursa, sarayın Evliya Çelebi'de sözü edilen Paşa Sarayı ile (6) aynı yerde bulunması gerekmektedir. Ne var ki, Şifahane'nin 1217 tarihli vakfiyesine göre saray bu dar alanı başka pekçok yapıyla paylaşmak zorundadır (7); dolayısıyla, böyle bir saray varsa, epey küçük olmalıdır.

Yukarıdaki örneklere dayanan bir yorum yapmak zor gibi gözüküyor. En azından yer seçimi konusunda bir genel eğilim saptanamıyor. Ama, sözkonusu örneklerin dışında kalan ve tümüyle Türk çağında yapıldığı bilinen bazı sarayları da birlikte düşünerek bir yorum yapılabilir. Üç sarayın, Kayseri, Erzurum ve Amasya saraylarının, Türk-öncesi dönemden kalma bir tahkimatin içinde konumlanmadığı ve "yeni" oldukları biliniyor. Örneğin, Kayseri kent şurları Selçuklular'dan çok önce yapılmıştı; saray ise bu surdan bağımsız bir başka surun içinde yer alıyordu (8). Sarayın suruyla ilgili bilgi İbni Bibi'den öğrenilebiliyor (9). Burası Gabriel'in hazırladığı planda yanlış olarak kent suruna birleşik olarak çizilen (10) ve Evliya Çelebi'nin Paşa Sarayı olarak betimlediği alandır (11). H.E. Eldem bu kesimin suru üzerinde bulunan bir yazıtta 1224 tarihini okuduğuna göre, en azından I. Alaeddin Keykubad döneminde mevcut olduğu anlaşılakta (12), Erzurum Sarayı'nınsa yalnız konumu üzerinde bilgi vardır. Kentin Osmanlı egemenliğine girdiği sıralarda 947/1540-41'de tutulan bir tahrir defteri güneydeki Kan Kapısı dışında bir "köhne saray"ın varlığını haber veriyor (13). Bu sarayın siyasal açıdan hareketli ve güvensiz geçen İlhanlı dönemi sonrasında yapılması olası değildir; yapımı en geç İlhanlılar'a atfedilebilir. Amasya'da da Beyler Sarayı'nın Selçuklular'dan kaldığı düşünülür (14). Bu kompleks Osmanlı döneminde şehzadeler tarafından da kullanılmıştır.

Selçuklu sarayları konusunda bilinenler onların Anadolu ve çevresindeki eski kültürlerin anlayışlarına ters düşen bir tutumun ürünü olduklarını göstermektedir. İran, Arap ve Bizans mimari gelenekleri genelde Türkler

üzerinde güçlü bir etki yapamamış gibi gözüküyor. Gerçi, onlar konusunda bilinenler de son derecede kısıtlıdır, ama, eldeki yetersiz verilere karşın, bir karşılaştırmaya olanak verebilmektedirler. Özellikle yer seçimi açısından yapılacak bir karşılaştırma, sözkonusu kültürlerin çoğunlukla kent merkezini yeğlediklerini göstermektedir (15). Örneğin, Abbasiler dönemi Bağdat'ında Halife Sarayı dairesel planlı kentin merkezinde camiye bitişik olarak yerleştirilmişti (16). Fatimiler de Kahire'yi kurduklarında Sarayı kent merkezinde inşa etmişlerdi (17). İran-Orta Asya kentleri için genelgeçer olduğu önesürülen şemalarda da saray merkezde yer alan içkalede konumlanmaktadır (18). Bizans'ta da sarayı kent içinde yapma anlayışı egemendir. İstanbul Büyük Sarayı Ayasofya'nın güneyindeki alanda yayılıyordu. Geç dönemde Blakherna Sarayı yapıлып Büyük Saray terkedildiğinde, önemli bir tutum değişikliği herhalde gerekmemiştir. Çünkü, Saray yine kentin en kalabalık kesimiyle içiçene denebilecek bir yerde bulunmaktaydı. Oysa, Selçuklular ne yeni yaptıkları saraylarda, ne de eskiden kalma kentsel öğeleri kullandıklarında kent merkezini yeğlememişler, sarayı kentsel alana "dıştan eklemelenen" bir öge olarak ele almışlardır (19).

Selçuklular'ın tümüyle yeni inşa ettikleri Kayseri vs. gibi örneklerde bu belirgindir. Eski tahkimatın içine yerleşen Konya Sarayı içinse, kurulduğu dönemde henüz kentin dışında yer aldığı öne sürülebilir. Asıl kentten kopuk olan bu kale, Selçuklu döneminde kentin genişlemesiyle merkezde kalmış ve 1221'de dış sur yapılmış, bir içkaleye dönüşmüştü (20). Alaiye ve Afyon'daysa Sarayı barındıran içkalelerin durumu bu "dıştan eklemelenme" savını destekleyecek biçimde "marjinal"dir. Böyle bir yer seçiminin nedenleri arasında ilk akla gelen mevcut kent içinde saray yapacak yeterli alanın bulunamamasıdır. Türkler Anadolu'da gelişmişlik düzeyleri ne denli tartışılabilir olursa olsun kentler bulmuş ve doğal olarak onların merkezinde de saray yapacak geniş boşluklarla karşılaşmamış olmalıdırlar. Fakat, sözkonusu yer seçiminin ana nedeni boş alan bulma zorluğundan ibaret değildir. Hatta, bu zorluğun gerçekte amaçlanan saray kavramının bir sonucu olması gerekmektedir. Öyle gözüküyor ki, Selçuklu ve ileride göreceğimiz gibi Erken Osmanlı saray

kavramı bir yapı ya da yapı topluluğu olarak değil, deyim yerindeyse, bir "domain", yani içinde yöneticinin de barındığı bir yönetim alanı olarak tanımlanabilmektedir. Kanımızca, göçebelik döneminin "ordu" kavramı Selçuklu ve hatta Erken Osmanlı dönemlerinin sarayını koşullandırmış ve saray sınırları saptanmış, ama içeriği oldukça esnek bırakılmış bir yönetim yerleşmesi anlamına gelmiştir. Kaşgarlı Mahmud'un "ordu"yu "qasaba'tul-meliki" olarak tanımlayışı bu bağlamda düşünülürse oldukça anlamlıdır (21). Dolayısıyla, saray bir "palazzo" ya da "şato" olmadığı gibi, diğer İslam ülkelerindeki benzerlerinden de farklıdır. Örneğin, Alhamra'yı ya da Samarra'daki Abbasi saraylarının yapısal özelliklerini çağrıştıran hiçbir şeyin Anadolu'da görülmeysi bu açıdan yorumlanırsa, Selçuklu sarayı daha iyi kavranabiliyor. İbni Bibi'den de anlaşıldığı kadarıyla Konya'daki Selçuklu sarayı birkaç bağımsız yapıyı içeren duvarla çevrili bir alandır (22). Daha da ilginç henüz çadır sarayın bir ögesi olarak öneminden hiçbir şey yitirmemiştir ve özellikle simgesel ağırlığını korumaktadır. Bunu Kadı İbn Abdüzzair'in risalesinden olduğu gibi, İbni Bibi'den de anlamak kolay. İbn Abdüzzair Baybars'la birlikte geldiği Anadolu'da Selçuklu saltanat çadırının Kayseri yakınlarındaki Keykubadiye'de korunduğunu gözlemleyebilmişti (23). İbni Bibi'deyse çadırla ilgili bilgi ve terimler saray yapılarıyla ilgili olanlardan çoktur (24).

Bir "domain" olarak tanımlanan saray kentsel dokunun kuşattığı bir külliye olamayacaktır. Onun dışında kalması zorunludur. Kaldı ki, sarayın geniş bahçelere sahip olması da rastlanmadık bir durum değildir. Örneğin, Kayseri Sarayı'nın geniş meyva bahçeleri bulunduğu anlaşılıyor (25). Açık havada yaşamaya alışkın bir yöneticinin yapılaşmış çevrenin atmosferine hemen uyum göstermesi beklenemez. Bir geçiş dönemine gerek vardır. Yaygın ve dağınık bir yerleşme düzeni yeğlenmiş olmalıdır. Bir kırsal alan sarayı olan Kubadabad'da bu dağınıklık belirgindir. Yapılar bir duvarla kuşatılmış bir doğa parçası üzerine serpiştirilmişlerdir (26). Burada Fatih ve sonrasının katı biçimde hiyerarşik mekan düzeninin bir izinin bile bulunmadığı açıktır.

Daima duvarla kuşatılmış olmasına karşın, Selçuklu sarayı henüz Klasik Osmanlı sarayı gibi "yasaklanmış" nitelikte de değildir. Sarayda verilen ziyafetlere geniş konuk gruplarının çağırıldığı, ya da Kayseri' de olduğu gibi kent ilerigelenlerinin haftada bir kez görüşmeye geldiği bilinir (27). Sultanın adeta yanına ulaşılmaz bir figür haline gelişi bu çağda sözkonusu olmamış gibi gözüktüyor. Bu nedenledir ki, yukarıda sözü edilen hiyerarşik bölümlere zaten gereksizdir. Saray içinde bir aşamalı parçalanmanın varlığını düşündürtecek hiçbir veriyle karşılaşılmıyor. Hatta, Osmanlı haremine benzer bir kadınlar kesimi de yoktu demek yanlış olmaz. Daha doğru bir anlatımla, sultanın kamusal ve özel yaşamları arasında kesin bir sınır çizilmemiştir. Örneğin, İzzeddin Keykavus'un Erzincan Emiri Behramşah'ın kızıyla evlenişinin yönetici sınıfın tümünü, hatta, onların eşlerini de ilgilendiren bir olay haline gelişi (28) bu savı kanıtlayabiliyor. Bu, hem toplumsal etkinlikleri kadın erkek birlikte yaşayabilen bir grubun varlığını, hem de yöneticinin özel yaşamının kamusal yaşamın bir parçası olmayı sürdürdüğünü göstermektedir. Oysa, Klasik Osmanlı dünyası böyle bir sultan yaşamına tanık olmayacak, dolayısıyla da, saray bu durumdan kaynaklanan bir işlevsel parçalanmaya uğrayacaktır.

Selçuklu sarayının yönetim işlevlerini ne oranda barındırdığı da bilinmez. Ancak, saray bünyesi içinde yönetim etkinliklerinin yer alışının bir işlevsel farklılaşmaya yol açmadığı varsayılabilir. Yine eski Türk "ordu"sunda olduğu gibi, yönetim işlevleri yöneticinin yaşamıyla içiçe olmalıdır. Ama, bunun nedenlerinin mutlaka eski Türk gelenekleriyle bağlantılı olduğunu öne sürmek de zordur. Yeterince karmaşıklaşmamış her yönetim düzeni kendisi için hazırlanmış özel bir mekan düzenine de gereksinme duymayacaktır. Nitekim, böylesi bir farklılaşmamışlık Ortaçağ Avrupa'sında da sözkonusudur. Zaten, Selçuklu sultanının tek bir kentte ve sarayda sürekli ikamet etmeyip sürekli yer değiştirmesi de, yönetim örgütlenmesinin ne denli yalın olduğunu ortaya koymaktadır. Yönetim kadrosu sultanla birlikte dolaşabilmekte ve varılan her noktada "icrâ-i hükümet" edebilmektedir. Saray bu sistemle uyumlu bir esneklik göstermek zorundadır. Bazı zamanlarda yalnızca

birkaç kişinin, bazense hemen hemen tüm yönetim kadrosunun içinde yaşadığı bir saray anlık kullanım yoğunlaşmalarına uygun biçimde mekansal açıdan esnek örgütlenmelidir. Belki de, çadırın hala önemini koruması geçmişin simgesel bir kalıntısı olmasının yanısıra, bu zaman zaman yoğunlaşan kullanım biçiminin de zorlamasıyla olanaklılaşmıştır.

Yukarıdaki nitelikte örgütlenen bir sarayın mimarisi de yalın olacak, hatta kesin biçimde tanımlanmış olmaktan da uzak bulunacaktır. Selçuklu döneminde saray denildiğinde akla ne denli esnek bir mekan düzeni geldiğini, İbni Bibi'deki bir kayıt daha iyi açıklıyor (29): Ankara 1212-13'te İzzeddin Keykavus tarafından kuşatılırken sultanın buyruğuyla kent dışında bir medrese yapılmaya başlanır; kuşatma tamamlanırsa bu yapı eğitim amacıyla kullanılacak, o zamana dek ise saray işlevine hizmet edecektir. Demek ki, ister saray, isterse de kasır olarak adlandırılınsın bir yönetici konutunun kesin tanımlanmış bir mekan düzeni göstermesi bile beklenmemektedir. Kesin tanımlanmış bir hükümdar yapısı kavramının yokluğundan başka, saray ve köşk kalıntılarının küçük boyutları da dikkat çekiyor. Daha da ilginç olan şu ki, bunlar sanki içinde yaşamak için yapılmamış oldukları izlenimini veriyorlar. Örneğin Erkilet'teki Hızır İlyas Köşkü gibi oturulabilir tek bir mekana bile sahip bulunmayan bir örnek de var (30). Oysa, aynı yapının olağanüstü güzel taçkapısı sanki içindeki gerçeklikle bir çelişki yaratmak için biçimlendirilmiştir. Kubadabad yapılarındaysa farklı bir çelişki gözlemleniyor. Bunlar içte zengin bir çini bezemeyle donatılmışlardır; ama, sözkonusu bezeli mekanlar kaynaklarda betimlenen kalabalık grupları içlerine alamayacak kadar küçük birimler olmaktan öteye gidemiyor. Kanımızca örnekler yöneticinin henüz çok belirgin bir hükümdar yapısı beklentisi geliştirmedini göstermekte. Ya da yöneticinin saraydan beklediği özellikler küçük bir yapıyla da "kolayca" gerçekleştirilebilecek oranda yalındır. Yani, tek başına bir ya da birkaç yapının içinde karşılanamayan gereksinme, onunla birlikte kullanılan çadır gibi geçici birimlerin yapıyla ortak kullanımı sayesinde giderilebilmektedir. Kadı İbn Abdüzzair'in gözlemleri bu yalın saray tasarımını bir ölçüde de olsa aydınlatıyor. Kadı Kayseri

Sarayı'nda Baybars'ın kent ilerigelenlerini kabul ettiği salonu (?) çinilerle bezeli ve güzel bulmuştu; buna karşılık kadınların oturduğu odaların onlara yakışmayacak nitelikte olduğundan sözeder (31). Gerçekten de sözkonusu odalar Kubadabad'dakilere benziyorsa gözlemi yadırgatıcı olmamalıdır. Çok kısıtlı sayıda veriye dayanan ihtiyatlı bir yorum, Selçuklu saraylarında ancak "takdim" işlevli ögelerin titizlikle ele alındığı doğrultusunda olacaktır. Erkilet'te olduğu gibi köşkün yalnızca taçkapısı (çünkü bu yapının içinde neredeyse hiç oturulamayacağı açıktır), Kayseri'de olduğu gibi kabul mekanı, Kubadabad'daki gibi birkaç küçük mekan ve Konya Köşkü diye bilinen yapı gibi bazı yerlerde bu "takdim" işlevi belirgindir.

Takdim işlevli yapılar içinde en fazla bilineni Konya Sarayı'nın bir parçasını oluşturan kule-köşktür (32). Bu yapının Alaeddin Tepesi'ni kuşatan surun bir burcu olduğu sanılırsa da, gerçekte yapının surun içinde kaldığı anlaşılıyor. Surun köşkün önünden geçtiği eski bir Konya planında görülebiliyor (33). Kaldı ki, kulenin oturduğu kot tepe eteğini dolandığı bilinen surun üzerinde bulunmasını engelleyecek kadar yüksektir. Kanımızca, konumunun belirlenmesi önem taşıyan bir sorundur. Çünkü, bu yapının ileride görülecek saray kulesi yapma geleneğinin ilk örneği olduğu düşünülebiliyor. Varlığı hiçbir somut işlevsel gerekçeye dayanmayan Edirne Sarayı Cihannüma Kasrı gibi yapılar böyle bir simgesel geleneğin varlığı halinde anlam kazanabilmektedir. Ancak, aradaki bağlantıyı biçimlenme düzeyinde ele almak zor olacaktır. Örneğin, D.Kuban'ın Konya'daki yapının özgün halinde prizmatik bir külahla örtülü olduğu yönündeki savı kuşkuludur (34). Matrakçı'nın minyatüründeki külah olsa olsa Osmanlı döneminde oturtulmuş olabilir (35). Zaten, bazı fotoğraflarında külahı oturtabilmek için yerleştirilen ahşap taşıyıcıların ön cephede eyvan kemerini çevreleyen çini kaplamayı çirkin biçimde deldiği rahatça görülüyor. Yapı ön cephedeki mukarnaslı konsollarının da kanıtladığı gibi, eyvanın üstünden dışa doğru taşan düz bir ahşap çatıyla örtülü olmalıdır.

2. KARANLIK DÖNEM (1300-1450)

Anadolu-Türk saray mimarlığının karanlık dönemi Beylikler çağını ve Osmanlı çağının da yaklaşık olarak Fatih Sultan Mehmet'in hükümdarlığına kadar olan parçasını kapsamaktadır. Gerçekte, bu dönemi "karanlık" olarak nitelenmek ancak görece bir geçerlilik taşımaktadır. Çünkü, ne önceki ne de sonraki dönemlerin çok iyi bilindiği ve belgelendiği söylenemez. Ancak, o dönem saraylarının hiç değilse birkaç yazılı belgede adları geçmektedir, metinlerde betimlenmişlerdir ya da ne denli yetersiz olursa olsun, gözlemlenebilir kalıntıları, hatta yapıları vardır. Oysa, 1300-1450 arası neredeyse tam bir bilinmezlik içindedir.

Sözkonusu dönemin yöneticilerinin yaşamları hakkındaki en eski bilgiler Anadolu'yu 14.yy'ın başında gezen İbni Batuta'dan derlenebilmektedir. Gezgin, Alaiye, Antalya, Eğridir, Lâdik, Peçin, Larende, Birgi ve Bursa'da beylerle görüşmüştü. Ne var ki, gözlemleri dönemin saray mimarlığı konusunda bir fikir edinebilmeyi sağlamıyor. İbni Batuta en ayrıntılı betimlemesini Birgi'deki saray için yapmıştı (36): "(Sultan) saraya duhulu emretti. Dehlize varınca, hüsnücemal ile araste ve elbise-i harire ile piraste yirmi kadar hüddam gördük ki ... fakihe sordum. "Rum çocuklarıdır" cevabını verdi. Sultan ile bir çok merdivenler çıkdıktan sonra, güzel bir daireye vasıl olduk ki ortasında su ile memlû bir havuz var idi. Her köşesinde tuncdan bir arslan heykeli olup ağzından su akar idi. Bu dairenin dört tarafında yekdiğerine muttasıl ve mefruş mastabalar (sekiler) mevcut olarak mastabaların birinde sultanın nişimeni (oturma yeri) bulunur idi."

Yukarıdaki alıntı aynı zamanda Beylikler çağı saraylarından herhangi biri üzerindeki en ayrıntılı veri sayılabilir. Diğerleri üzerine bu kadarı bile bilinmiyor. Örneğin, Ayasuluk içkalesinde adigeçen döneme ait bir mescit, evler, dükkanlar, hamam ve tahminen saray ya da yönetici konutu olarak kullanılmış tanımlanamayan birkaç büyük yapı kalıntısı vardır (37). Ama, bu gözlem bir varsayım olmaktan öteye

gitmez. Ve şayet doğruysa, Beylikler çağında sarayın bir büyük konut olmaktan başka birşey sayılamayacağını düşündürür. Yönetici küçük bir içkaleyi halk konutlarıyla paylaşabilmişse, buradaki bir sarayın ileride görülecek karmaşık Klasik Osmanlı saray örgütlenmesiyle (mimari ya da idari) hiçbir bağlantısının olamayacağı açıktır.

Osmanlı Beyliği'nin kuruluş aşamasındaki sarayların da diğer beylik saraylarından çok farklı olduğunu düşünmek için bir neden yoktur. Haklarındaki bilgilerin yetersizliğini de diğerleri gibi önemsiz yapılar oluşlarına bağlamak yanlış olmaz. 14.yüzyılda kaliteli malzemeyle yapılmış pekçok yapı bugüne ulaşabildiği halde, hiçbir saray yapısının ayakta duramayışı rastlantılarla açıklanamayacaktır.

İlk Osmanlı sarayı Bursa'dakidir. Bursa'nın 1862 tarihli planında (38) görülebildiği kadarıyla, saray eski Bizans içkalesinde yer almaktaydı ve sonraki yüzyıllarda batıya doğru genişlemişti (39). Bu sarayın mimarisi konusunda bir bilgi mevcut değil. Daha sonra I.Murat döneminde Edirne'deki Eski Saray'ın yapıldığı anlaşılıyor (40). 849/1445-46'da II.Murat döneminde yapımına başlanan Manisa Sarayı ile aynı padişahın başlattığı Edirne Yeni Sarayı dönemin varlığından haberdar olunan son iki sarayıdır (41). Manisa Sarayı'nın hangi kesiminin II.Murat dönemine ait olduğu bilinmez. Ancak, yapım tarihine ilişkin bir belge yalnızca "kasır"dan söz ettiğine göre (42), adigeçen padişahın burada gerçekleştirdiği en önemli ve belki de tek yapının bu kasır olduğu düşünülebilir. Gerçi, Receb 1087'de (1676 yılı sonları) sarayın harap kesimlerine ilişkin bir belge kurşun örtülü köşk, bunun yanında 4 bab kiremit örtülü oda, 3 bab hamam, 4 dönüm saraçlar odası yeri ve 5 dönüm Yeniçeriler odası yeri gibi birimlerin varlığına tanıklık etmekte (43) ve bunlara 1237/1821-22, 1238/1822-23 ve 1241/1825-26 onarımlarına ilişkin belgelerde görülen Büyük Oda, Harem odaları, Harem Hasodası (ve onun içinde kış odası), Hazine Odası, Duhancı Odası, Avarız Odası, Levend Odası, Bey Odası, Kethüda Odası, Eski Köşk ve katır damları eklenebilmektedir (44). Belgelerde Eski Köşk ya da Köşk olarak adigeçen yapı büyük olasılıkla II.Murat Kasrı'dır. Diğerlerinin hangi çağın

ürünü olduğu anlaşılamıyor. Evliya Çelebi'nin sarayın çevresini kuşattığını bildirdiği tuğla duvar da (45) muhtemelen aynı sultan tarafından yaptırılmış olabilir. Çok daha geç bir belgede saray duvarları içindeki alanın 56 dönüm (51464 m2) olduğu ve içinde geniş bahçeler bulunduğu yazılıdır (46).

Edirne Yeni Sarayı'ndaki II.Murat dönemi yapıları da belirsizdir. Ayverdi'nin burada padişahın olsa olsa tek bir kasır yaptırtmış olabileceği doğrultusundaki savına katılmaktayız (47). Kum Kasrı diye bilinen yapı özgün biçimini herhalde adigeçen sultana borçludur. Nitekim, halen ayakta duran hamamının inşai özellikleri II.Murat dönemine ait olabilmesini olanaklı kılar (48).

Hiç denecek oranda az olan bu veriler Erken Osmanlı saraylarının mimarisi konusunda düşünce üretmeye olanak vermiyor. Sadece, Manisa ve her iki Edirne Sarayı'nın konumlarının özellikleri, daha önce Selçuk çağı için öne sürülen kentsel alana bitişik yerleşmenin bunlarda da yeğlendiğini düşündürüyor. Duvarla çevrili bir saray alanı yaratma kaygısı da yine belirgin olmalıdır. Tüm Erken Osmanlı saraylarında bu biliniyor. Ama, sözkonusu alanın kendi içinde hiyerarşik bir bölümlenme gösterdiğine ilişkin bir bilgi yok. İki ya da üç avlulu saray şeması, öyle gözükiyor ki, Fatih döneminde belirmişti.

Harem, yani, padişahın özel ve kamusal yaşamları arasındaki kesin ayrımın mekandaki yansıması da henüz ortada yoktur. İlk hadım ağalarının saray hizmetine II.Murat döneminde alındığı öne sürülür (49).Ancak, en eski Osmanlı tarihlerinde Atâ Bey'in verdiği bu bilgiyi doğrulayan herhangi bir veriye rastlanmıyor. Kaldı ki, dönemin evlilik anlayışı bağlamında düşünülürse, bu tarih bile erken sayılabilir. Örneğin, Fatih'in evlenmesi konusunda dönemin kaynaklarında verilen bilgiler bir "harem" kavramıyla uzlaşabilecek gibi değildir. Dulkadiroğlu Süleyman Bey'den kızını istemek için Halil Paşa'nın karısının görevlendirilmesi, gelinin karşılanması ve yapılan düğün açık biçimde eski Türk törelerinin kapsamında değerlendirilebiliyor (50). Böylesi bir evlilik

anlayışı "harem" in klâsik anlamına ters düşer. Osmanlı haremının oluşmasının gerçek nedeni devşirme sisteminin bu alanda uygulanması, yani, üst sınıf ailelerinin kızlarıyla evlenmenin ortadan kalkıp, padişahların köle statüsünde bir kadınlar "kadro"suyla birlikte yaşaması olmuştur. Dolayısıyla Uluçay'ın haremde devşirme sisteminin II.Bayezid dönemi ortalarında başladığı doğrultusundaki savı (51) ancak kısmen doğrudur ve kanımızca, Osmanlı haremının II.Bayezid'le birlikte başladığı biçiminde değiştirilmelidir. Çünkü, harem hükümdarın dinsel kurallara uygun olarak evlendiği eşi ya da eşleri için ayrılmış bir daire demek değildir. Dış dünyayla ilişkisinin ne oranda açık olduğu bilinmemekle birlikte, eşe ya da eşlere özgü böyle bir daire her sarayda olduğu gibi, doğal olarak, Erken Osmanlı saraylarında da varolmalıdır. Oysa harem hükümdar için evlilik kurumunun ortadan kalkıp, yerine statüsü kölelik olan kişilerle kurulan apolitik ilişkinin geçtiği bir sistemin ürünüdür. Devşirme sisteminin bulunmadığı ve padişahların başka hükümdarların kızlarıyla evlendiği bir dönemde sultanın özel yaşamı siyasal ilişkilerle içiçe olmak zorundadır. Böylesi bir evliliğin yapılmasının ana nedeni zaten siyasaldır. Harem kurumu hükümdarın kadınlarla kuracağı ilişkinin bu siyasal niteliğini tasfiye etmeye ve "mutlak özel" bir nitelik kazanmasını sağlamaya yarar. Eşe ya da eşlere tahsis edilmiş bir dairede haremın katı hiyerarşisine ve onunla bağlantılı mekan düzenine gerek yoktur. Oradaki ilişkiler ve hiyerarşı gayriresmidir; dış dünyadaki politik dalgalanmalara, duygusal bağlantılara ve de en fazla toplumun her üyesi için geçerli geleneklere göre biçimlenir. Oysa, harem bir bürokratik örgüt gibi kurulmuştur ve orada geçerli olan gelenekler sadece oraya özgüdür; toplumun sıradan bir bireyi için geçerlilik taşımaz.

Erken Osmanlı sarayında harem kurumunun mevcut olmadığını dilde henüz bir "harem" kavramının bulunmayışından anlamak olanaklı. Örneğin, Fatih çağında bile harem sözcüğünün anlamı henüz "çevresi kuşatılmış, yasaklanmış alan" biçimindedir. Örneğin, Neşri Tarihi'nde rastlanan "Eski Saray'ı yapıp kal'a-veş bir harem çevirdi. Anda tavattun etti" ya

da "bir kale dahi yaptırıp harem edip içine ali saraylar yapıp ..." sözleri (52) bunu açıkça kanıtlıyor. Bu ifadelerde "harem edilen" yer sarayın bir kesimi değil, doğrudan doğruya kendisidir.

Erken Osmanlı saraylarında yalnız harem değil, başka bazı öğelerin de bulunmadığı anlaşılıyor. Örneğin, arzodasının II.Murat döneminde varolmadığı kesinlikle iddia edilebilir. 1432-33'te Türkiye'de bulunan Bertrandon de la Brocquiére Edirne Sarayı'nda elçilik heyetinin padişah tarafından avluda kapının iç tarafında yer alan ve çadırla örtülü bir platformda kabul edildiğini yazar (53). Söz konusu platform ileride arzodasına tahsis edilecek olan yerde konumlanmaktaydı. Üstelik, yine aynı yazarın anlatımından platformun donatımının da arzodasına benzediği anlaşılmaktadır. Örneğin, padişahın bir köşede divana benzer bir öge üzerinde oturduğu arzodasında da aynen geçerli bir düzenin varlığını gösterir. De la Brocquiére arzodası gibi henüz Divan toplantıları için bir Kubbealtı'nın da mevcut olmadığını düşündürten sözler söylemektedir. "Baş Kadı"nın adamlarıyla birlikte hemen saray kapısı dışında iş gördüğünü söyleyişi ilginçtir (54). Çünkü, sözünü ettiği "Baş Kadı" ve adamlarını yazarıp yanlış değerlendirdiği ve bunun bir Divan toplantısı olduğu düşünülebilir. Osmanlı örgütlenmesi içinde ilmiye sınıfının hiçbir zaman Sarayla bu biçimde bağlantılı olmadığı bilinen bir gerçektir. Sarayın ayrılmaz parçası Divan'dır. Nitekim, Topkapı Sarayı'nda bile, Divan'ın toplantı yerinin Kubbealtı yapılmadan önce hemen Babüssaade'nin yanında olduğu ve bu toplantı mahalinin Kubbealtı'nın yapımından sonra da kapıdan biraz uzaklaştığı, ama, tam bir mahremiyet kazanmayıp dışa kemerlerle açılan yarı-kapalı bir mekana dönüştüğü bilinmektedir. Kubbealtı'nın o garip yarı-kapalı niteliğini, divan toplantılarının açıkta yapıldığı erken dönemlerin bir anısı olarak yorumlayabilme olasılığı akla gelmektedir. Şayet bu varsayım doğruysa, bir açık toplantı mahallinden önce üstü kapalı hafif bir ahşap strüktüre, oradan da Kubbealtı'nın kagir yarı-kapalı mekan düzenine doğru evrimleşen bir saray ögesiyle karşılaşılmış olmaktadır. Bu evrimdeki ikinci aşamayı, tümüyle ortadan kalktığı için bugün ancak yeri bilinen (55), fakat, görünümü hakkında Melling'in gravüründen fikir edinilebilen Topkapı Sarayı'ndaki Divan Yeri oluşturuyor.

Karanlık dönemin en iyi bilinen kesimini oluşturmalarına karşın, Erken Osmanlı saraylarının içerdiği yapıların mimarisi de tümüyle meçhul gibidir. Bu çağa aidiyeti kesin olan tek yapı Manisa Sarayı'nda II. Murat döneminde inşa edildiğini söylediğimiz kasır ya da kule-köşktür. Bir şematik plana (56), eski iki fotoğrafına (57) ve C.de Bruyn'nün 17. yüzyılda yaptığı kent gravürüne (58) dayanarak adigeçen yapının dış görünümü kabaca restitüe edilebiliyor. Buna göre köşk üç katlıdır, her katta bir oda bulunmaktadır ve en önemli mekan olduğu anlaşılan birinci kattaki oda tepe pencereslidir. Yapının ahşap strüktürlü, kurşun kaplı piramidal bir külahla örtüldüğü anlaşılmaktadır (59). Eldeki bu yetersiz verileri dikkate alan bir yorum, Fatih çağında Edirne Cihannüma Kasrı gibi bir dev anıt ortaya koyacak olan Osmanlı mimarlığının, Manisa Köşkü'nde bir prototip yarattığıdır. Hatta, 13. yüzyılda inşa edilen Konya Köşkü de birlikte düşünülürse, "Saray kulesi" yapma geleneğinin Anadolu'da kesintisiz bir ömrü olmuştur da denilebilir.

Kule-köşk örneğindeki bir paralellige karşın, saray mimarlığının karanlık çağını Selçuklu ve 1450 sonrasının Osmanlı saray mimarlığı arasında bir "yumuşak geçiş" aşaması gibi düşünmek yanlış olur. Saray mimarlığı ile doğrudan ilişkili olan yöneticinin statüsü her üç dönemde çok farklıdır ve bu farklılık doğal olarak mimarlığa yansımaktadır. Tüm 14.yüzyıl boyunca gerek Osmanlı, gerekse de diğer beyliklerin hükümdarları, henüz varlığını sürdüren Türk aristokrasisi içinde "prima inter pares" durumundadırlar. Aristokratik grup üyeleri içinde bey ancak onların en önemlisi oluşu açısından seçkinleşir. Kutsallaştırılmış bir kişilik değildir; bir yöneticidir. Böyle bir hükümdarın sarayı da dönemin genel konut mimarlığından ancak daha düzeyli ve itinalı oluşu açısından farklılaşır, ya da daha doğrusu, farklılaşabilir. 1400 sonrasında Osmanlı hükümdarlık kurumu giderek "beylik"ten "hanlık"a doğru evrimleşir ve bu evrimleşme Fatih'te artık çok uluslu bir devletin imparatoru olma noktasına ulaşır. "Gerçek" bir saray yaratma kaygısı o noktada ortaya çıkacaktır. Sarayın konuttan farklılaşabilmesi için hükümdarın da aristokrasi üyelerinden farklılaşması gerekmiştir.

GEÇİŞ DÖNEMİ (1450-1550)

1450-1550 arasının bir geçiş dönemi olarak nitelenişi bu çağın Klasik Osmanlı saray örgütlenmesine bir hazırlık aşaması oluşundan ötürüdür. Fatih çağı Osmanlı Devleti'nin bir imparatorluğa dönüşmesini gerçekleştiren gelişmeleri içerdiği gibi sarayın yönetsel ve mimari düzeninde de önemli değişimlere sahne olmuştur. Öyle gözüküyor ki, bu değişimler içinde sarayla ilgili olanlar önceden amaçlanmaksızın bazı rastlantıların sonucu olarak belirmişlerdir. İstanbul'un fethi sonrasında Eski ve Yeni Saray'ın ardarda inşası, padişahın özel ve kamusal yaşamları arasında o çağa dek görülmediğini öne sürdüğümüz bir kopmanın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bayezit'te Eski Saray'ın yapımına başlandığında henüz bu tür bir kopma sözkonusu değildir. Kopma Eski Saray'ın yetersiz ya da sorunlu görülerek Yeni Saray'ın yapımına başlanmasıyla kendiliğinden oluşacaktır. Bir ikinci saray yapımına gerek duyulmasının nedeni belirsizdir. Eski Saray'ın küçük, dolayısıyla gelişme olanağının kısıtlı olduğu savı öne sürülmüştür. Gerçekten de, Eski Saray'ın sınırları hangi biçimde restitüe edilirse edilsin, Sur-u Sultani'nin çevrelediği kent parçasına göre daha küçük bir alanı kuşatmaktadır. Ancak, tek nedenin bir boyut sorunu olmadığını düşündürtecek veriler vardır. Örneğin, kent ortasında saray yapmaktan kaçınan bir anlayışın egemenliği sözkonusudur. Eski Saray yapıldığı sırada çevresinin boş denebilecek durumda olduğu ve kentin asıl yerleşme alanının Haliç boyunca uzandığı bilinir. Öyle ki, Mimar Azatlı Sinan'ın vakfiyesinde Bedesten'in hemen yakınında bir bağın varolduğu bile görülebiliyor (60). Yalnızca bir yüzyıl sonra İstanbul'un en yoğun yerleşim alanlarından biri olan bu kesimin 15.yüzyıl ortasında seyrek bir yapılaşmayı içerdiği açıktır. Oysa, hızlı bir kentleşme sonucunda çevre dolmuş ve saray kent ortasında sıkışmıştır. Selçuklular döneminden beri böylesi bir konumun yağlenmediği belirtilmişti. İstanbul'da da aynı durum geçerli olmuş gibi gözüküyor. İbni Kemal Fatih'e padişahların kent ortasında oturması doğru değildir diye Uğurlu Mehmed Bey tarafından öğüt verildiğini ve Yeni Saray'ın yapım nedeninin bu

olduğunu öne sürmektedir (61). Bu doğrultuda bir öğüt verilmesi epey kuşkuludur, ama, dönemin bir Osmanlı yazarının yukarıdaki türde bir gerekçeyi mantıklı bulduğunu göstermesi açısından bu bilgi özellikle ilginç. Bu sayede sarayın önceki dönemlerde olduğu gibi bu çağda da "merkezkaç" bir eğilim gösterdiği düşünülebilir.

Sarayın yer seçimini yönlendiren ana ilke sonuçta bir saray daha yapılmasını gerektirince, kendiliğinden bir bölünme ortaya çıkmıştır. Şöyle ki, "saray halkı" Eski Saray'da, "kapı halkı" ise Yeni Saray'da yaşamaya başlamıştır. Özgün Osmanlı terminolojisinde bulunmayan "Saray halkı" terimi ile "padişah ailesi" ve onların özel hizmetlerini gören kadro kastedilmektedir. "Kapı halkı" ise bu çalışmada gerçektekenden daha dar anlamı olarak kullanılmış ve saray bürokrasisini, bürokrat adaylarını ve sarayla bağlantılı tüm yönetim kadrosunu içerecek biçimde tanımlanmıştır. Daha açık bir anlatımla söylenecek olursa, örneğin, Divan Yeni Saray'da toplanmakta, hazine ve arzodası burada bulunmakta, bu dönemden başlayarak tüm yönetim görevlerini elinde toplayacak olan devşirmelerin üst düzey eğitimi burada yapılmaktadır. Eski Saray'ın bu işlevlerden azade kılınması önemli bir diğer gelişmeye neden olmuş ve padişahın özel yaşamı yönetsel yaşamından ayrılarak harem kurumsallaşmasına yol açılmıştır. Ne yazık ki, bu kurumsallaşma süreci konusunda hiçbir bilgi yok. Ancak, bilinen herşeyin, Fatih çağıyla başlaması da bir rastlantı olmamalı ve harem bir kurum olmaya Fatih'le birlikte başladığı düşünülmelidir. Doğal olarak, harem kurumsallaşmasında iki sarayın ortak kullanımı ancak gelişmeyi hızlandırıcı bir rol oynamış olabilir. Harem vareden gerçek neden, daha önce de belirtildiği gibi, sultanın evlilik düzeninin değişmesi olmuştur. Gerçi, E.H.Ayverdi Osmanlı sarayının hep bir harem içerdiği ve Yeni Saray'da da o dönemde bir harem dairesinin bulunduğunu öne sürmektedir (62), ama, onun savını destekleyici bilgi olmadığı gibi, aksine kanıtlar da epey boldur. Yeni Saray'da Fatih'in bir harem dairesi yaptırmadığı yeterince ortaya konmuştur (63). Fakat, asıl vurgulanması gereken gerçek, fetih öncesinde bir "harem" kavramının varolmadığıdır ki, bu önceki paragraflarda da tartışılmıştı.

Eski Saray'ın neden tümüyle boşaltılmayıp bir ikili düzenin yaratıldığı sorulabilir. 16.yüzyılın ikinci yarısında birbirinden yalıtılmakla birlikte aynı saray içinde yer alabilen bu iki öge neden Fatih çağında kopuktur? Kanımızca, bu olsa olsa, Yeni Saray'ın yapımının adım adım ilerleyişiyle ve henüz tüm işlevleri içerecek kadar fazla sayıda yapıyı barındırmayışıyla açıklanabilir. Osmanlılar ve belki de Selçuklular hiçbir zaman tek defada herşeyiyle inşa edilip bitirilmiş bir saray kompleksi düşünmemişlerdir. Bu, Türk saray mimarlığına ilişkin en çok bilinen gerçeklerden biridir. Yeni ögeler bütüne gereksinme doğdukça uzun bir zaman parçası içinde eklenmiştir. Dolayısıyla, bir süre için iki sarayın birlikte kullanımı zorunlulaşmıştır.

Fatih dönemi yalnız bir işlevsel kopuşla karakterize olmaz; saray mimarlığında da önemli gelişmeler görülür. Örneğin, saray bünyesindeki hiyerarşik bölünlenmenin bu dönemde ortaya çıktığını düşünmekteyiz. Ne Selçuklu, ne de sonraki karanlık dönemin saraylarında böylesi bir bölünlenme bulunduğuna ilişkin bir veri yoktur. Oysa, daha İstanbul'daki Eski Saray'dan başlayarak iki ögeli bir düzenin gelişmeye başladığı anlaşılıyor. 15.yüzyılın ikinci yarısında yapılan Amirutzes'in İstanbul planında Eski Saray içiçe iki duvarla çevrili bir yapı topluluğu olarak çizilmiştir ve asıl önemli yapıların içte bulunduğu görülebilmektedir. Yeni Saray yapılırken Eski Saray'da arkaik olduğu varsayılabilecek bu bölünlenme geliştirilerek uygulanmıştır. Böylelikle ileriki yüzyıllarda eklenmeleri yönlendirecek olan "mekan örgütleyici omurga" yaratılmıştır. Edirne Yeni Saray'ında da görülen ve yine Fatih çağında gerçekleştirdiği anlaşılan (64) bu sistem üç ögelidir. En içte Enderun bulunur. Onun önünde Saray'ın hizmet ve yönetim işlevlerini barındıran bir avlu yer alır ve Enderunla önündeki avlu bir bütün olarak geniş bir doğal bantla çevreden yalıtılır. Bu doğal bant İstanbul'da olduğu gibi bir surla çevrelenmiş de olabilir, Edirne Yeni Saray'ındaki gibi sınırları kesin saptanmamış nitelikte de bırakılabilir. Söz konusu omurga sarayın tüm açık ve kapalı mekanlarını kendisine eklenmiş olarak barındırmaktadır.

Enderun ilk ortaya çıktığında henüz padişahın özel dairesi işlevini görmektedir. Arzodası ve hasoda buradadır. Hasoda henüz Enderun Mektebi'nin bir parçası değil, padişahın ikamet ettiği yapıdır. Ve büyük olasılıkla hazine de daha Fatih çağından beri buradadır. Hasodanın tüm Osmanlı saraylarında bulunan bir öge olduğu söylenebilir. Örneğin, Edirne Sarayı'nın Cihannüma Kasrı bir hasodadır (65). Manisa Sarayı'nda da bir hasoda vardır ve nihayet Topkapı Sarayı'nda Yavuz döneminde içine Mukaddes Emanetler'in yerleştirileceği yapı da Fatih'in yaptırttığı hasodadır. Birinci ve üçüncü örnek iyi bilindiğinden, hasodanın bugünkü anlamda bir oda değil, birkaç mekanlı bir yapı olduğu kesin sayılmalıdır. Terimin kökündeki "otağ" ile ilişkisi açıktır ve hakanın oturduğu yer anlamını korumaktadır. Nitekim, Topkapı Sarayı hasodası başka işleve tahsis edildikten sonra bile bir süre padişahlar burada zaman zaman oturmayı sürdürmüşlerdir (66). Yalnız hasoda değil, Fatih Köşkü diye adlandırılan ve II.Selim Hamamı'yla bağlantılı olan yapı da açık biçimde bir konut olarak biçimlendirilmiştir. Enderunun tümüyle resmi bir kimlik kazanması ve içinde padişahın yaşamadığı bir alana dönüşmesi herhalde 16.yüzyılın ikinci yarısından sonra gerçekleşmiştir.

Enderun'a Babüssaade aracılığıyla bağlantılı olan ön avlu (ya da Topkapı Sarayı'ndaki adıyla ikinci avlu) Divan'ın toplantı mahallini, içermekte ve hasahır ile mutfaklar da ona eklenmektedir. Bu iki ögeli nüvenin dışında kalan alandaysa yine kasırlar, köşkler, bahçeler ve bazı hizmetlilere ait mekanlar bulunur. Sarayın birinci ve ikinci bölümleri resmi işlevlere tahsis edilmişken bunların dışında kalan alanın böyle olmadığı ve bir anlamda rekreasyon işlevine hizmet ettiği anlaşılıyor. Fatih çağında burasının durumu hakkında bilinenler gerek Edirne, gerekse de İstanbul Yeni Sarayı için kısıtlıdır. İstanbul'daki sarayın bu kesiminde Çinili Köşk'ün Fatih döneminde yapıldığı kesindir. Belki eskiden Mecidiye Köşkü'nün yerinde bulunan köşk de bu çağda yapılmıştı (67). Edirne'deyse sarayı kuşatan yalıtıcı bandın henüz herhangi bir yapıyı içerdiğine ilişkin bir kanıt yok. Bu kesim ancak sonraki yüzyılda, örneğin, Adalet Kasrı gibi bazı yapılara sahip olacaktır.

Sarayın yukarıda tanımlanan "mekan örgütleyici omurga" sına sonraki yüzyıllarda haremın eklemlesi araştırılması gerekli bir konu oluşturuyor. Çünkü, kanımızca, sarayın hiyerarşik bölümlenmesi içinde bu ögenin başta hiç hesaba katılmadığını gözlemlemek olanağı belirlemektedir. Hem Edirne Sarayı'nda, hem de Topkapı Sarayı'nda harem sarayın ikili ana nüvesine rastlantısal denebilecek biçimde bağlanmaktadır. Önce Enderun'la bağlantılı olarak haremın bulunduğu kesimde bazı yapılar inşa edilmiş ve bunlar giderek çoğalıp yoğunlaşarak, sonuçta kendi başlarına bir bütün oluşturacak hale gelmiş olmalıdır. Başlangıçta, en azından Fatih döneminde, ileride haremın üzerinde yerleşeceği alan henüz sarayı çevreleyen doğal alanın bir parçasından ibarettir; özel bir işlevi yoktur. Bunu Topkapı Sarayı örneğinde ayrı bir kapısı olmayışından da anlamak olanaklı. Haremın ana giriş kapısı (Araba Kapısı) ancak III.Murat döneminde 1589'da yapılacaktır. Demek ki, ana saray nüvesiyle tek bağlantısı Enderun'dandır. Dış kapının yokluğu dışarıyla bir bağlantı sorununun bulunmadığını gösteriyor. Çünkü, henüz bu kesim saray nüvesini kuşatan doğal banttın koparılmamıştır ve onun bir parçasını oluşturmaktadır. Oysa, burası dışarıya kapatılıp hareme dönüşünce denetimli bir dışa çıkış gerekmiş ve sözkonusu kapı yapılmıştır. Fatih döneminde bu noktada bir denetim herhalde gerekmemekteydi ve burası büyük olasılıkla o sırada sarayın en önemli iki ögesi olan Çinili Köşk'le hasodayı birbirine bağlayan bir geçiş alanıydı. "Altın Yol" diye adlandırılan geçidin kökeni bu bağlantıyla ilişkili olmalıdır. Ancak, sonraki yüzyılda bu geçidin güzergahı gerek topografik açıdan yapılaşmaya en uygun yer oluşu, gerekse de ulaşım kolaylığı nedeniyle yapılarla dolmaya başlamış ve nihayet tümüyle kapatılarak harem haline getirilmiştir. Dikkat edilirse, harem içindeki tek "sirkülasyon arteri" ve sonraki yüzyıllardaki tüm bozulmalara karşın haremın belkemiği bu Altın Yol ile ona Araba ya da Şal Kapısı'ndan gelerek, saplanan yolun oluşturduğu ulaşım düzenidir. Haremın düzensiz yapı yığılmasını işlerliğe kavuşturan ve bir anlamda varolmasını sağlayan şey işte bu eksendir. Bu da göstermektedir ki, sözkonusu eksen haremle birlikte oluşmamış, aksine harem sonradan ondan yararlanarak oluşturulmuştur.

"Geçiş Dönemi" olarak adlandırılan zaman aralığında sarayın yukarıda özetlenen işlevsel bölümlenme ve düzeninin nasıl bir mimari görünümde somutlaştığı az çok aydınlatılabiliyor. Bu alanda ilk söylenecek söz, sonraki dönemlerdeki karmaşık yapılaşmanın 15.yüzyılda sözkonusu olmadığı ve saray mimarlığının bir tasarım bütünlüğü gösterdiğidir. Özellikle, Enderun ve onun önünde yer alan ikinci avludan oluşan ana nüve yalın ve disiplinli bir biçimlenme anlayışıyla ortaya konmuştur. Henüz her bir yapı diğerleriyle kaynaşmayan kendi içinde bitmiş birer bütün oluşturmaktadır. Gerek Edirne, gerekse de Topkapı Sarayı'nda bu döneme atfedilebilen tüm önemli yapılar tıpkı dinsel yapılar gibi dört yönden de algılanabilir "kristalize" strüktürlerdir. Örneğin, Edirne'de Cihannüma, arzodası ve Kum Kasrı, Topkapı Sarayı'nda Fatih Köşkü, Çinili Köşk, arzodası ve hasoda böyledir. Bunların içinde yalnızca Topkapı Sarayı Hasodası bazı sorunlar içermektedir; diğerlerinin mimarisi ana hatlarıyla da olsa biliniyor. Oysa, Topkapı Sarayı Hasodası'nın Fatih dönemine ait tek kesiminin dev altyapısı olduğu ve bunun Edirne'dekine benzeyen, fakat, gerçekleştirilmemiş bir cihannüma için inşa edildiği öne sürülmüştür (68). Ancak, altyapı ile sonraki dönemlere ait olduğu öne sürülen üst yapı arasındaki uyum böyle bir savı geçersiz bırakmaktadır. Kaldı ki, Tursun Bey tarihindeki bir bölüm durumu az çok açıklığa kavuşturuyor: "Ve bu bağçe içinde tavr-ı ekasire üzre bir sırça saray-ı can-fizay (Çinili Köşk) ... ve anun mukabilinde tavr-ı Osmani üzre fenn-i hendeseyi cami bir kasr... istibna buyurdu" (69). "Fenn-i hendeseyi cami" olan kasrın Marmara'ya bakan köşk olamayacağı açıktır. Çünkü, sözkonusu yapıda kayda değer bir "hendesî" beceri gözlemlenmez. Buna karşılık sonraları Mukaddes Emanetler'e tahsis edilip büyük değişiklikler geçirecek olan hasoda, gerçekten de yetkin ve çok dengeli bir geometrik plan şemasına sahiptir.

Önceki bölümde II.Murat döneminde varolmadığı belirtilen arzodası Fatih döneminde ortaya çıkmıştır. Hem Edirne, hem de Topkapı Sarayı arzodalarının ilk yapımları Fatih döneminde gerçekleşmiştir (70). Ve kanımızca, çadırla örtülü bir platformdan yapıya geçiş her iki yapıda

da belirgin biçimde görülebilmektedir. Arzodasının mimari düzeni de la Brocquiére'nin anlatımını çağrıştırıyor. Tahtın köşedeki yeri bile değişmemiştir. Hatta, hiçbir somut işlevi olmayan çevredeki ahşap direkli revak bile (Topkapı Sarayı'nda da Edirne'deki gibi bu revağın özgün biçiminin ahşap olduğu sanılır) bir zamanlar 'dışa açık ahşap taşıyıcılı bir gölgelik olan çadır strüktürün anısı gibi yorumlanabilir Arzodası protokolu yalnızca ön cephedeki kapıyı kullanmayı gerektirir; revak kesimiyse ne sirkülasyon, ne de oturma işlevlerine asla hizmet etmez. Yalnızca, bu yapının dışa kapalı bir "kabuk" olmamasını ve dış mekanla bütünleşen bir mimari görünüm sergilemesini sağlar.

Geçiş Dönemi'nin saray mimarlığında en ilginç öge kule-köşkler olmuştur. Edirne'de Cihannüma, Topkapı Sarayı'nda Hekimbaşı Kulesi ve nihayet varlığı Neşri'den öğrenilen İstanbul Eski Sarayı'ndaki kule (71) Fatih tarafından yaptırıldığı bilinen kule-köşklerdir. Aynı dönemde üç önemli kule-köşkün yapılışı şaşırtıcıdır. Üstelik, II.Murat döneminde inşa edildiği bilinen Manisa'daki kule-köşkle, muhtemelen II. Bayezit döneminde gerçekleştirilen Topkapı Sarayı Adalet Kulesi ve İbrahim Paşa Sarayı Kulesi ile Yavuz Selim'in yaptırttığı sanılan Topkapı Sarayı Kule Köşkü ve Kanuni'nin eseri olan Edirne Adalet Kasrı da bunlara eklenirse (72), süreklilik gösteren bir yapı tipinin varlığından sözedilebilmektedir. 16.yüzyıldan sonra bu "geleneğe" ölmektedir; yani, bir anlamda saray mimarlığında Geçiş Dönemi'ni karakterize eden yapı kule-köşk olmuştur. Gerçi, daha sonraları da benzer birkaç yapı yapılır, ama, bunlar kule-köşk olmaktan çok yalnızca birer kuledirler. Oysa, kule-köşkerin çoğu içinde yaşanılabilen yapılardır.

Kule-köşk tipinin 15.yüzyılın ortalarında belirip yaygınlaşması ve 16.yüzyılın ikinci yarısında silinip gidişi araştırılmaya değer bir konudur. Konya Köşkü göz önüne alınırsa, Anadolu'da böyle bir geleneğin eskiden beri varolduğu yargısına varılabiliyor. Ne var ki, Osmanlı kule-köşkeri ana tasarım özellikleri açısından sözkonusu yapıdan çok farklıdır. Konya Köşkü kalenin bir burcu olmamasına karşın, bir burç

gibi biçimlendirilmiştir ve dolayısıyla da, en üst kotu eyvanla değerlendirilmiş masif prizmatik bir kitleden ibarettir. Oysa, Osmanlı kule-köşkleri çok katlı yapılardır ve savunma işleviyle ilgileri kendini biçimlenme alanında hissettiren bir anı olarak bile pek sözkonusu değildir. Konya Köşkü yalnızca Anadolu-Türk mimarlığında bir kule-köşk kavramının daha başlangıçtan beri var olduğunu düşündürür. Ama, Osmanlı kule-köşklerinin mimari özelliklerinin kökenini açıklayıcı ipuçlarını sunmaz. Bunları mimari açıdan Selçuklu çağıyla bağlantılı düşünmek zordur. Kaldı ki, kanımızca aynı kökenden kaynaklanan tek bir kule-köşk tipi de yoktur. Eldeki çok kısıtlı bilgilere dayanarak iki aynı kule-köşk tipini ayırdedebiliyoruz: 1. Cihannümali tip (kagir, masif bir kule üzerine hafif bir çıkma yapacak biçimde oturtulmuş ahşap ya da kagir, pencereli ya da dışa tümüyle açık bir köşkten oluşur), 2. Cihannümasız tip (Tümüyle kagir çok katlı bir yapıdan ibarettir). İkinci grubun bilinen tek örneği Manisa Sarayı'ndaki yapıdır. Bunun gerek almaşık duvar örgüsü, gerek birinci katın ana yaşama mekanı oluşu, gerekse de mimari ifade açısından aynı yörenin bir ürünü olan Nymphaion'daki (Kemalpaşa) Laskarisler Sarayı ile benzerliği vardır (73). Birinci grubun örnekleri sözkonusu yapıdan daha yenidirler. Bunlar belki de Manisa'dakinin tasarımsal evrimiyle ortaya çıkmışlardır. Ne var ki, köken sorunu kısa değinmelerin ötesinde aydınlatılabilir nitelikte değildir.

Kanımızca, asıl sorulması gereken soru kule-köşkün mimari kökenleri değil, böyle bir yapı tipine neden gerek duyulduğudur. Bu sorunun yalın yanıtı, kulenin bir egemenlik simgesi olması biçiminde verilecektir. Gerçekten de, hemen hemen tüm kültürlerde yükselme etkisi egemen gücün bir simgesi olma işleviyle yükselmiştir. Böyle bir simgesellik Osmanlı kule-köşklerinde de görülüyor. Örneğin, Edirne'deki Cihannüma'nın içerdiği mekanların işlevlerinin dökümü bu yapının en "şerefli" görevleri üstlendiğini kanıtlar. Sancak-ı Şerif Odası, Mukaddes Emanetler Odası, hazine vs. gibi mekanlar hep Cihannüma içindedir (74). Fatih'in İstanbul fethi sonrasında Eski Saray'da ilk yaptırdığı yapının kule-köşk oluşu ve bunun hazine olarak da kullanılışı yine aynı simge

olma işleviyle bağlantılıdır. Topkapı Sarayı Adalet Kulesi'nin Kubbealtı'na açılan sultanın dinleme penceresinin üzerinde konumlanması da bir rastlantı sayılmamalıdır.

Ancak, kule-köşkü vareden simge yaratma gereksinmesi neden Fatih döneminde ortaya çıkmıştır? Bunu devletin ve hükümdarlık kurumunun yapısında ortaya çıkan değişimle açıklamak olanaklı gibi gözüküyor. 14. yüzyılın başından beri Osmanlı hükümdarlık kurumu "bey"den adım adım uzaklaşarak "padişah"a doğru evrimleşmekte, devlet ise beylikten imparatorluğa doğru gelişmektedir. Beyin tebasından "farklılaşma" gereksinmesi padişahınkinden çok daha küçük olacaktır. Kaldı ki, kendisi de diğerleri arasında "farklılaşmış" nitelikte değildir; Osmanlı beyi başlangıçta Anadolu'da yaşayan çok sayıda beyden yalnızca biridir ve henüz varlığını sürdüren Türk aristokrasisinin bir ögesidir. Osmanlı sisteminin rakipsiz ve kutsallaştırılmış padişah figürü, bilindiği gibi, Fatih'le birlikte başlar. Hükümdar yapısının herhangi bir büyük konuttan ya da konut kompleksinden tümüyle farklı birşey olması zorunluluğu da, kanımızca, bu noktada belirir. Saray artık diğer konutlardan daha zengin görümlü ya da daha geniş olmakla yetinemez; nicelik olarak olduğu kadar nitelik olarak da farklılaşmalıdır. Kule-köşk öncelikle bu işlevi karşılayacaktır. Kısacası, bu bir zorlamadır. Edirne Cihannüma Köşkü'nün en üst katına çıkmanın oradan alınacak seyir zevkine ne oranda değeceği sorulması gereken bir sorudur. Herhalde, oradaki olağanüstü balkon gerçekte hiç denecek kadar az kullanılmış olmalıdır. Kullanılması da zaten gerekmemiştir; çünkü, bu kulenin işlevi bir karşıtlığı varetmekten ötede düşünülmemiştir. Daha açık bir anlatımla, kule-köşkün "köşk" olma özelliği böylesine yüksek bir strüktürün üzerinde bir yaşama mekanı yerleştirme çelişkisini yaratmak için düşünülmüştür. Kule-köşk yaşamı daha zevkli ya da rahat kılan bir lüks değildir; aksine, herhangi bir kişi olarak değerlendirilemeyen padişahın herhangi bir kişinin mantığının ötesinde olması gereken mekanının bir parçasıdır. Padişahın yaşadığı mekanı "abartmaktadır".

Fatih'le birlikte beliren kutsallaştırılmış padişah figürü kısa sürede

toplumun her katmanında tartışılmaz bir gerçek haline gelince, artık kule-köşk yapımları durur. Onu vareden gereksinme ortadan kalkmış, eskiden yapının da yardımıyla abartılarak vurgulanan hükümdarın yüksek statüsü artık herkesin bilip onayladığı bir doğal duruma dönüşmüştür. Sistem önemli değişim noktasını aşmış, geçiş tamamlanmıştır. Siyasal kurumlaşma alanında olduğu gibi, saray mimarlığı alanında da bir durulma başlayacaktır. 18.yüzyıla dek hem Osmanlı sistemi, hem de ona sıkıca bağımlı olan saray mimarlığı köklü değişimler geçirmeyecek, gelişme bir anlamda çizgisel olacaktır. Yani, üslup değişimleri yaşanacak, saraylara sürekli yeni yapılar eklenecek, saray giderek kalabalıklaşacak, ama, bunlar Fatih'le birlikte başlayan çizgiden bir sapma yapmayı gerektirmeyecektir.

NOTLAR:

- (1) U.Tanyeli, Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11.-15. yy), İstanbul, 1987, s.53-54.
- (2) İ.H.Konyalı, Alanya (Alaiyye), İstanbul, 1946, s.149.
- (3) S.Gönçer, Afyon İli Tarihi, I, İzmir, 1971, s.255.
- (4) U.Tanyeli, a.g.e., s.75-77 ve Levha 3.9.
- (5) Rıdvan Nafiz ve İsmail Hakkı (Uzunçarşılı), Sivas Şehri, İstanbul, 1928-1346, s.11.
- (6) Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, V, İstanbul, 1970, s.89.
- (7) Örneğin, Yağlıbasan Tekkesi, Medrese-i Selçukiye, Papaz Arakil'in evi ve başka evler. Bkz.M.Cevdet, "Sivas Darüşşifası Vakfiyesi ve Tercümesi", Vakıflar Dergisi, I, Ankara, 1938, s.37.
- (8) U.Tanyeli, a.g.e., s.77-78.
- (9) K.Erdmann, İbn Bibi als kunsthistorische Quelle, Leiden, 1962, s.16-17.
- (10) A.Gabriel, Monuments Turcs d'Anatolie, I, Paris, 1931, s.12, Fig. 3.
- (11) Evliya Çelebi, a.g.e., V, s.68.
- (12) Halil Ethem (Eldem), Kayseri Şehri-Selçuklu Tarihinden bir Bölüm, Ed.K. Göde, Ankara, 1982, s.22.
- (13) İ.H.Konyalı, Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi, İstanbul, 1960, s.64.
- (14) Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi, I, İstanbul, 1911, s.48-50.
- (15) Daha önce benzer bir karşılaştırmayı U.Tanyeli, a.g.e., s.171-172'de yapmıştır.
- (16) J.Lassner, The Topography of Baghdad in the Early Middle Ages, Wayne State U.Press, Detroit, 1970, s.132.
- (17) C.H.Becker, "Kahire", İslam Ansiklopedisi, VI, İstanbul, 1977, s.83 ve "Kahire Tarihi Plan".
- (18) M.Cezar, Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık, İstanbul, 1977, s. 92.
- (19) Bkz. U.Tanyeli, a.g.e., s.171-174.

- (20) a.e., s.53-55.
- (21) G.Clauson, An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish, Oxford, 1972, s.203.
- (22) K.Erdmann, a.g.e., s.16-17.
- (23) Risalenin çevirisi ve tıpkıbasımı: F.Sümer, Yabanlu Pazarı-Selçuklular Devrinde Milletlerarası Büyük bir Fuar, İstanbul, 1985'tedir. Bkz.s.82.
- (24) K.Erdmann, a.g.e., s.15 vd.
- (25) F.Sümer, a.g.e., s.83.
- (26) Kubadabad'la ilgili yayınlar için şu yayının "Kaynakça" bölümüne bkz. TBMM Milli Saraylar Sempozyumu, 15-17 Kasım 1984, Yıldız Sarayı-Şale, Bildiriler, İstanbul, 1985, s.452-467.
- (27) F.Sümer, a.g.e., s.83.
- (28) İbni Bibi, Anadolu Selçuki Devleti Tarihi, çev.M.N.Gencosman, Notlar, F.N.Uzluk, Ankara, 1941, s.71-75.
- (29) a.e., s.57.
- (30) Bkz.T.Özgül, M.Akok, "Alayhan, Öresun Han ve Hızır İlyas Köşkü. İki Selçuklu Kervansarayı ve bir Köşkü", Belleten, XXI, 1937, s.139-148.
- (31) F.Sümer, a.g.e., s.84.
- (32) Konya Köşkü konusundaki en etraflı araştırma şudur: F.Sarre, Konya Köşkü, çev.Ş.Uzluk, Ankara, 1967.
- (33) a.e., s.4, Şekil 5.
- (34) D.Kuban, Anadolu-Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları, İstanbul, 1965, s.155-157 ve s.155'te Resim 34.
- (35) Nasuhü's-Silahi (Matrakçı), Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn-i Sultân Süleymân Hân, Ed.H.G.Yurdaydın, Ankara, 1976, s.17a.
- (36) İbni Batuta, Seyahatname-i İbni Batuta, I, çev.Mehmet Şerif, İstanbul, 1333-1335, s.332-333.
- (37) W.Müller-Wiener, "Mittelalterliche Befestigungen im südlichen Jonien", Istanbul Mitteilungen, 11, 1961, s.106-107.
- (38) Bursa Belediyesi İmar Müdürlüğü'nde bulunan ve Suphi Bey başkanlığında bir grup tarafından 1278/1862'de hazırlanan kent haritası.

- (39) E.H.Ayverdi, Istanbul Mimari Çağının Menşesi, Osmanlı Mi'marisinin İlk Devri, I, İstanbul, 1966, s.117.
- (40) a.e., s.295.
- (41) Edirne Yeni Sarayı için bkz. Rifat Osman, Edirne Sarayı, ed.S.Ünver, Ankara, 1957.
- (42) M.Uluçay, Manisadaki Saray-i Amire ve Şehzadeler Türbesi "849H.-1296H." İstanbul, 1941, s.29 vesika 1.
- (43) a.e., s.42-43 vesika 18.
- (44) a.e., s.18-20.
- (45) Evliya Çelebi, a.g.e., XIII, İstanbul, 1971, s.75.
- (46) M.Ç.Uluçay, a.g.e., s.42-43 vesika 18.
- (47) E.H.Ayverdi, Osmanlı Mi'marisinde Fatih Devri 855-886 (1451-1481), III, İstanbul, 1974, s.235.
- (48) a.e., s.264'te Ayverdi herhangi bir yorum yapmadan bu yapıyı Fatih dönemine maleder. Oysa, II.Murat dönemine de ait olabilir.
- (49) Ata, Tarih-i Atâ, III, İstanbul, 1293, s.34.
- (50) F.R.Unat, M.A.Köymen (Ed.), Kitab-ı Cihan-nüma, Neşri Tarihi, II, TTK Yay., Ankara, 1957, s.675-676.
- (51) Ç.Uluçay, Harem II, TTK Yay., Ankara, 2.Baskı 1985, s.11, 39.
- (52) F.R.Unat, M.A.Köymen (Ed.), a.g.e., s.711.
- (53) B.de la Brocquiere, The Travels of Bertrandon de la Brocquiere to Palestine an his Return from Jerusalem overland to France ..., çev.T. Johnes, Londra, 1808, s.253-258, aktaran: E.Baldwin Smith, Architectural Symbolism of Imperial Rome and the Middle Ages, Princeton, 1956, s.205.
- (54) a.e., s.263, aktaran: a.e., s.206.
- (55) S.H.Eldem, F.Akozan, Topkapı Sarayı-Bir Mimari Araştırma, İstanbul, 1982, s.66, yeri: Levha 21'de 2A no.lu mekân.
- (56) M.Ç.Uluçay, Manisadaki..., s.82.
- (57) Birinci fotoğraf a.e., s.81'de, ikincisiyse E.H.Ayverdi, Osmanlı Mi'marisinde Çelebi ve II.Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451), İstanbul, 1972, s.523'te resim 909a R.

- (58) C.de Bruyn, Reizen van Cornelis de Bruyn door de Vermaardste Deelen van Klein Asia..., Delft, 1698, Levha 21.
- (59) M.Ç.Uluçay, a.g.e., s.42-43 vesika 18'de Köşkün tavanlarının ve kurşunlarının harap olduğu belirtilir.
- (60) İ.H.Konyalı, Fatihin Mimarlarından Azadlı Sinan (Sinan-ı Atik) Vakfiyeleri, Eserleri, Hayatı, Mezarı, İstanbul, 1953. s.7.
- (61) Aktaran: E.H.Ayverdi, Fatih Devri..., IV, s.685-686.
- (62) a.e., s.732-736.
- (63) Örneğin bkz. M.Anhegger - Eyüboğlu, "Fatih Devrinde Yeni Sarayda da Harem Dairesi (Padişahın Evi) Var mıydı?", Sanat Tarihi Yıllığı, VIII, 1978, İstanbul, 1979, s.23-36.
- (64) Rifat Osman, a.g.e., s.24.
- (65) a.e., s.69'da bu yapıya "Hasoda Köşkü" ya da "Hasoda" dendiği belirtilir.
- (66) S.H.Eldem, F.Akozan, a.g.e., L.65'de altyazı.
- (67) S.H.Eldem, Köşkler ve Kasırlar, I, İstanbul, 1969, s.87-92.
- (68) E.H.Ayverdi, Fatih Devri..., IV, s.729-732.
- (69) Tursun Bey, Tarih-i Ebül-Feth, ed.A.M.Tulum, İstanbul, 1977, s.74.
- (70) S.H.Eldem, a.g.e., I, s.3-19, 81-86 ve E.H.Ayverdi, Fatih Devri..., III, s.241-243, IV, s.715.
- (71) Neşri Tarihi, II, s.711'de "evvel İstanbul'da bir kule yapıp, hazine edip, andan Eski Saray'ı yapıp..."
- (72) Rifat Osman, a.g.e., s.27, 100-101.
- (73) Laskarisler Sarayı için bkz. S.Eyice, "İzmir Yakınında Kemalpaşa (Nif) da Laskaris'ler Sarayı", Belleten, XXV, 1961, s.1-15.
- (74) Rifat Osman, a.g.e., s.72.

ÇİZİM VE RESİMLER

1. 13.yüzyılın sonlarında Kayseri kenti ve saray.
(A.Gabriel, Monuments Turcs d'Anatolie, I, Paris, 1931, s. 9
Fig. 2 üzerinde işlenmiştir.)
2. Konya'da Alaeddin Köşkü.Restitüsyon denemesi (U.Tanyeli)
3. 17.yüzyılda Manisa ve saray. Kule-köşk ve sarayın çevre duvarı en solda görülmektedir. (C.de Bruyn, Reizen van Cornelis de Bruyn door de Vermaardste Deelen van Klein Asia ..., Delft, 1698, Pl.21.)
4. Manisa Sarayı'ndaki kule-köşk. Restitüsyon denemesi (U.Tanyeli)
5. Manisa Sarayı'ndaki kule-köşkün 20.yüzyılın başlarındaki durumu. Fotoğraf yapının özgün ayrıntılarının çoğunu yitirdiğini, bir balkon eklendiğini, ama, asli özelliklerini henüz koruduğunu göstermektedir. (M.Ç.Uluçay, Manisadaki Sarây-î Amire ve Şehzadeler Türbesi. İstanbul, 1941, s.81'deki fotoğraf)
6. İstanbul'da Eski Saray. İçişe iki duvar ve en içte Neşri'nin sözünü ettiği "Kule" farkedilebiliyor. (Fatih döneminde Amirutzes'in hazırladığı sanılan ve sonraki pekçok İstanbul görünümüne kaynaklık ettiği anlaşılan resme dayanarak Venedikli G.A.Vavassore tarafından yapılan 1572 tarihli ahşap baskı. Nürnberg'deki Germanisches Nationalmuseum Inv.Nr. SP 8190, Kapsel 1103'te)
7. Matrakçı'nın fırçasından İstanbul'da Eski Saray. (Nasûhü's-Silâhî Matrakçı, Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn-i Sultân Süleymân Hân, v.8b, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi No.5964)
8. Fatih döneminin sonlarında İstanbul Yeni Sarayı. Restitüsyon denemesi. (U.Tanyeli)
9. Fatih döneminin sonlarında Edirne Yeni Sarayı. (S.H.Eldem, Köşkler ve Kasırlar, I, İstanbul, 1969, s.2 Resim 1'den değişikliklerle)
10. İstanbul'daki Yeni Saray'da Hasoda. Fatih dönemindeki özgün durumun restitüsyon denemesi. (S.H.Eldem, F.Akozan, Topkapı Sarayı - Bir Mimari Araştırma, İstanbul, 1982, L: 77 ve L: 79'daki planlar esas alınarak U.Tanyeli tarafından)